

مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مال ایران از منظر امنیت اقتصادی

فاطمه تنها^۱

چکیده

امروزه مهاجران ایرانی بسیاری در کشورهای دیگر زندگی می‌کنند و مهاجرت بین‌المللی مورد توجه محققان و سیاست‌گذاران است. این مقاله با استفاده از اطلاعات منتشرشده رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱)، به بررسی مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مالی از ایران پرداخته است. برخی از نتایج این مطالعه شامل این موارد است. مهاجران ایرانی مؤسس ۸ شرکت میلیارددلاری در کشور آمریکا هستند؛ بیشتر مهاجران ایرانی تحصیلات دانشگاهی دارند؛ سرمایه‌گذاری ایرانیان در بخش مسکن و تأسیس شرکت در ترکیه در سال ۲۰۱۸ و بعد از آن رشد زیادی داشته است؛ به دلیل تحریم‌های اقتصادی، ایران جزو کشورهایی در منطقه است که کمترین میزان وجوه دریافتی از مهاجران را دارد و... در این پژوهش، پیشنهادهای برای کاهش میزان مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مالی ارائه شده است از جمله گسترش امنیت اقتصادی برای جلوگیری از مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مالی، ایجاد مشوق‌های اقتصادی-اجتماعی برای بازگشت مهاجران ماهر و تحصیل کرده، مدیریت بهنگام در بحران‌های سیاسی برای جلوگیری از کاهش امنیت اقتصادی، مانع‌زدایی از کارآفرینی و اشتغال نیروی کار ماهر و تحصیل کرده و افزایش امیدآفرینی در جامعه در راستای کاهش تمایل به مهاجرت از کشور. با توجه به نتایج افکارسنجی‌های انجام‌شده، مشکلات اقتصادی مهم‌ترین علت تمایل به مهاجرت از کشور است. در صورت افزایش امنیت اقتصادی از تمایل به مهاجرت از کشور کاسته و امکان استفاده از سرمایه‌های انسانی و مالی برای رشد و توسعه اقتصادی فراهم می‌شود.

واژگان کلیدی: مهاجرت سرمایه انسانی، مهاجرت سرمایه مالی، امنیت اقتصادی، مانع‌زدایی از کارآفرینی، امیدآفرینی.

مقدمه

ایران، مهاجران ایرانی بسیاری نیز در کشورهای دیگر زندگی می‌کنند. اطلاعات آماری دقیقی درباره مهاجرت ایرانیان به خارج از کشور وجود ندارد، اما جهت و جریان اصلی مهاجرت (به ویژه مهاجران ماهر و تحصیل کرده) به سوی کشورهای توسعه‌یافته و به‌ویژه کشورهای عضو سازمان همکاری اقتصادی و توسعه^۲ است (سازمان بین‌المللی مهاجرت، ۲۰۱۹، به نقل از: صادقی و همکاران، ۱۳۹۷). توزیع مهاجران

امروزه مهاجرت بین‌المللی به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل پویایی و تغییرات جمعیت و ترکیب آن، مورد توجه محققان و سیاست‌گذاران است. تا جایی که از عصر دنیای مدرن به‌عنوان (عصر مهاجرت) نام می‌برند. کشور ایران نیز از جریانات مهاجرت بین‌المللی مستثنا نبوده و نیست. با وجود جریان‌های مهاجرتی از کشورهای همسایه (به‌ویژه افغانستان) به

۱. دانش آموخته دکتری جمعیت‌شناسی، دانشگاه تهران، تهران، ایران.

f.tanhaa@ut.ac.ir

2. OECD

نیروی انسانی و مالی از ایران که داده‌های آن موجود است، پردازد.

۱- مهاجرت اقتصادی

مهاجرت و جابه‌جایی اقتصادی، مهاجرت سرمایه‌های انسانی و منابع مالی یا مهاجرت ثروت را شامل می‌شود که در مجموع، متأثر از عوامل مختلفی مانند شکاف‌های درآمدی، رفاهی و دستمزدی، چشم‌انداز به آینده، تمایلات و محیط اجتماعی-فرهنگی، آرزوها و قابلیت‌های فردی است. باید گفت که مهاجرت سرمایه‌های انسانی منحصر به جابه‌جایی فیزیکی نیروی انسانی نیست. در واقع، سرمایه انسانی ممکن است با تأثیر از شرایط محیطی داخلی و خارجی و تمایلات و انگیزه‌های درونی خود، مهاجرت مجازی کند. به این معنا که بخشی یا کل قابلیت‌ها و توانمندی‌های دانشی و مهارتی خود را در جایی دیگر (که در آنجا حضور فیزیکی ندارد) به کار ببندد. امروزه با توجه به فراهم شدن بیشتر زیرساخت‌های کار از راه دور، مهاجرت مجازی به یکی از گزینه‌های جدی مهاجرت برای کسانی که به دلایل مختلف امکان مهاجرت فیزیکی ندارند یا برای افراد پیش از مهاجرت فیزیکی تبدیل شده است (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۷۸).

مهاجرت افرادی را که از بازار نیروی کار و اقتصاد هر کشور خارج می‌شوند و به کشور دیگری می‌روند می‌توان با توجه به اهمیت و کیفیت آن‌ها و اثری که بر اقتصاد و بازار کار کشورهای مبدأ و مقصد دارند، به

ایرانی نشان می‌دهد که حدود ۶۱ درصد مهاجران ایرانی در قاره آمریکا (عمدتاً در آمریکای شمالی)، ۲۶ درصد در اروپا، ۱۱ درصد در آسیا، ۲ درصد در منطقه اقیانوسیه (استرالیا) و کمتر از ۰/۵ درصد در آفریقا زندگی می‌کنند (صادقی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۲۹). بررسی روند خالص مهاجرتی نشان می‌دهد که موازنه مهاجرت ایران در دو دهه اخیر منفی و برای سال ۲۰۱۷، رقم آن منفی ۲۷۵۰۰۰ نفر بوده است (بانک جهانی، ۲۰۱۹، به نقل از: صادقی و همکاران، ۱۳۹۷). روند منفی موازنه مهاجرتی در دو دهه و به‌ویژه سال‌های اخیر، یکی از عوامل اثرگذار بر کاهش رشد جمعیت ایران و نیز اتلاف سرمایه انسانی جوان و تحصیل‌کرده است.

در حال حاضر، کشور در فاز پنجره جمعیتی^۱ به سر می‌برد و دارای ساختار جمعیتی جوان است. این دوره، فرصتی طلایی برای توسعه است، اما کشور با ابرچالش بیکاری به‌ویژه برای جوانان تحصیل‌کرده مواجه است که از عوامل اصلی مهاجرت به شمار می‌رود (صادقی و همکاران، ۱۳۹۷). مهاجرت نیروی جوان در این مقطع زمانی به معنای از دست دادن فرصت طلایی برای توسعه و نوعی تهدید برای آینده است (قاضی‌نژاد و خانی اوشانی، ۱۳۹۶). نه تنها مهاجرت نیروی انسانی، بلکه مهاجرت سرمایه و منابع مالی نیز می‌تواند مانعی برای توسعه و امنیت اقتصادی در ایران باشد. این گزارش با استفاده از داده‌ها و اطلاعات منتشرشده رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱)، قصد دارد به بررسی ابعادی از مهاجرت

1. Demographic Window

مولد معمولاً شامل سرمایه‌گذاری مولد غیرمستقیم مانند سرمایه‌گذاری در اوراق دولتی، بورس و بانک یا سرمایه‌گذاری مولد مستقیم مانند سرمایه‌گذاری در تولید یا شرکت‌هاست. مهاجرت سرمایه می‌تواند همراه با مهاجرت فرد و خانواده‌اش یا بدون آن باشد. یکی از انواع مهم مهاجرت‌های اقتصادی افراد، مهاجرت از طریق سرمایه‌گذاری فعال یا غیرفعال در کشورهای مقصد است. در جدول شماره ۱، انواع مهاجرت و مهاجران از بُعد سرمایه انسانی و مالی ارائه شده است (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۷۸).

مهاجرت نیروی کار ماهر و غیرماهر یا مهاجرت کارآفرینان و سرمایه‌گذاران فعال تقسیم‌بندی کرد. همان‌طور که اشاره شد، افزون‌بر مهاجرت سرمایه انسانی، یکی دیگر از ابعاد مهم اقتصادی مهاجرت، مهاجرت سرمایه مالی و ثروت است. این خروج سرمایه به سرمایه فعال یا سرمایه غیرفعال مرتبط است. سرمایه غیرفعال معمولاً مانند خروج سرمایه با هدف خرید ملک یا مستغلات است که به کل ارزش‌افزوده کشور مقصد می‌افزاید و به بخشی از اقتصاد مولد آن کمک می‌کند، اما خود سرمایه مولد نیست. خروج سرمایه

جدول ۱- انواع مهاجرت و ابعاد اقتصادی آن

ابعاد اقتصادی مهاجرت		
مهاجرت فیزیکی	از منظر نوع جابه‌جایی	مهاجرت سرمایه‌های انسانی
مهاجرت مجازی		
مهاجرت کارآفرینان و سرمایه‌گذاران فعال	از منظر کیفیت و اهمیت اقتصادی	مهاجرت سرمایه‌های مالی
مهاجرت نیروی کار ماهر و تحصیل‌کرده		
مهاجرت نیروی کار غیرماهر		
خرید املاک و مستغلات (و مهاجرت از طریق آن)	سرمایه‌گذاری غیرفعال خارجی	مهاجرت سرمایه‌های مالی
سرمایه‌گذاری فعال در بازارهای مالی و بخش‌های اقتصادی کشور مقصد (و مهاجرت از طریق آن)	سرمایه‌گذاری فعال خارجی	

مأخذ: رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱).

تعریف‌شده مهاجرت اقتصادی یا با اهداف اقتصادی و از کانال‌های دیگر صورت گیرد. مشاهدات میدانی افزایش تعداد پناهجویان جدید ایرانی در اروپا را نشان می‌دهد پناهجویانی که تعدادشان در سال ۲۰۱۸ به دلیل استفاده از پنجره باز پناهجویی (جنگ سوریه)، به ۲۵ هزار نفر رسیده بود، در سال ۲۰۲۱، با شیب کاهشی، به ۵ هزار و ۹۸۵ نفر رسید. این موضوع نشان می‌دهد که برخی از ایرانیان حتی از کانال‌های مخاطره‌آمیز و سخت‌تری مانند پناهجویی نیز در

۲- مهاجرت سرمایه انسانی از ایران
تحولات اقتصادی-اجتماعی در ایران همواره تأثیر زیادی بر جریان مهاجرت نیروی کار داشته است. افراد بر اساس ترجیحات شخصی، تحت تأثیر عوامل رانشی اقتصادی-اجتماعی جامعه و با کشش عوامل جذاب و ویژگی‌های کشورهای مقصد، عمدتاً در جست‌وجوی فرصت‌های بهتر کاری، سرمایه‌گذاری و زندگی اقدام به مهاجرت می‌کنند. مهاجرت اقتصادی ممکن است از کانال‌های رسمی و

شهروندی یا اقامت در ازای انواع سرمایه‌گذاری، هم‌اکنون در ۱۰۰ کشور جهان رواج دارد و ۳۰ کشور، موفقیت‌های خوبی در این باره کسب کرده‌اند (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۸۰).

مهاجرت سرمایه انسانی با کیفیت بالا و نیروی کار ماهر آثار زیادی بر اقتصاد و جامعه در کشورهای مقصد دارد؛ به‌ویژه اگر با اهدافی مانند شروع کسب‌وکار جدید در کشور مقصد همراه باشد؛ زیرا اشتغال مهاجران در کسب‌وکارهای پربازده و فناورانه باعث گسترش بخش‌های فناورانه در کشور مقصد، ایجاد اشتغال و ثروت‌آفرینی می‌شود. به‌طورکلی، افراد مهاجر به دلیل روحیه ریسک‌پذیری، تمایل بیشتری نسبت به افراد بومی برای راه‌اندازی یا مشغول کار شدن در استارت‌آپ را دارند. گزارش «بنیاد ملی سیاست آمریکا» نیز مؤید این مطلب است. بر اساس این گزارش، بیش از نیمی از استارت‌آپ‌های آمریکا با ارزش بیش از ۱ میلیارد دلار را مهاجران راه‌اندازی کرده‌اند. بر اساس این گزارش، بین سال‌های ۲۰۱۸ تا ۲۰۲۲، تعداد ۳۱۹ یونیکورن^۱ در آمریکا را مهاجران بنیان‌گذاری کرده‌اند که ۱/۲ تریلیون دلار ارزش مالی دارد. ایرانیان در بین این ۳۱۹ شرکت یونیکورن، بنیان‌گذار ۸ شرکت هستند. درحالی‌که ۳۱۱ شرکت غیرایرانی به‌طور متوسط ارزشی برابر با ۳/۶۶ میلیارد دلار دارند و به‌طور میانگین ۸۵۹ شغل به‌ازای هر شرکت ایجاد کرده‌اند، این ۸ شرکت به‌طور متوسط ارزشی برابر

جست‌وجوی این فرصت‌ها تلاش می‌کنند. بسیاری از مهاجرت‌های پناهجویی از ایران در واقع، مهاجرت‌های اقتصادی هستند که به دلیل محدودیت کانال‌های دیگر از این طریق انجام می‌شود. مهاجرت‌های تحصیلی در صورت تصمیم به ماندگاری پس از تحصیل در کشور مقصد نیز به مهاجرت‌های اقتصادی ختم می‌شود و حتی گاهی از ابتدا با این هدف به‌عنوان کانالی برای مهاجرت اقتصادی انتخاب می‌شود (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۷۹).

از مهم‌ترین شاخص‌های محرک مهاجرت مرتبط با بازار کار، اختلاف دستمزد حقیقی با برابری قدرت خرید بین کشورهای پذیرنده و فرستنده مهاجران کاری است. همچنین، شاخص‌های مهم دیگری مانند سهم بهره‌وری، بیکاری، اشتغال در دسترس و تطابق مهارت‌ها با نیازهای بازار کار ازجمله دیگر شاخص‌های بازار کار مؤثر بر مهاجرت است. سه منطقه اصلی شمال، جنوب و غرب اروپا، آمریکای شمالی و کشورهای عربی، مناطق اصلی پذیرنده نیروی کار هستند که ۶۰/۶ درصد نیروی کار مهاجر را در خود جای داده‌اند. این کشورها شرایط زمینه‌ای مساعد دارند و برنامه‌های مختلف تابعیتی و اقامتی برای جذب مهاجران در نظر دارند. برنامه‌های کشورها برای جذب مهاجران اقتصادی از طریق برنامه‌های مهاجرتی مانند اعطای شهروندی یا اقامت در ازای سرمایه‌گذاری، نشان دهنده اهمیت این دسته از مهاجران برای آن‌هاست. معرفی برنامه‌های

۱. استارت‌آپ‌هایی با ارزش بیش از ۱ میلیارد دلار سرمایه که مالکیت خصوصی دارند و هنوز در بورس عرضه اولیه نشده‌اند.

تأسیس شده مهاجران را تشکیل می‌دهند. جدول شماره ۲، نشان‌دهنده تعداد شرکت میلیارددلاری تأسیس شده در آمریکا به تفکیک ملیت‌های مختلف است. بر اساس این جدول، هند بیشترین تعداد شرکت میلیارددلاری را تأسیس کرده است. ایرانیان ۸ شرکت میلیارددلاری را در آمریکا تأسیس کرده‌اند و دهمین کشور تأسیس‌کننده شرکت میلیارد دلاری هستند (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۹۳-۲۹۴).

۷/۳ میلیارد دلار دارند و به‌طور میانگین ۱۰۹۴ نفر را به کار گرفته‌اند. شرکت‌های میلیارددلاری آمریکایی از هوش مصنوعی برای نوآوری در حوزه‌هایی مانند تحقیقات پزشکی، افزایش بهره‌وری شرکت، تولید سخت‌افزارهای هوش مصنوعی و سیستم‌های یکپارچه و حوزه‌های دفاعی استفاده می‌کنند. گزارش بنیاد سیاست آمریکا نشان می‌دهد که بخش‌های با فناوری بالا و هوش مصنوعی بیشترین شرکت‌های

جدول ۲- تعداد شرکت‌های میلیارددلاری تأسیس شده در آمریکا توسط مهاجران

رتبه	کشور مبدأ	تعداد شرکت‌های میلیارددلاری تأسیس شده
۱	هند	۶۶
۲	رژیم صهیونیستی	۵۴
۳	بریتانیا	۲۷
۴	کانادا	۲۲
۵	چین	۲۱
۶	فرانسه	۱۸
۷	آلمان	۱۵
۸	روسیه	۱۱
۹	اوکراین	۱۰
۱۰	ایران	۸
۱۱	استرالیا	۷
۱۲	رومانی	۶
۱۳	ایتالیا	۶
۱۴	لهستان	۶
۱۵	نیجریه	۶

مأخذ: Anderson (۲۰۲۲)، به نقل از: رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱).

رشد و توسعه اقتصادی-اجتماعی است. با اینکه اطلاعات دقیقی درباره میزان تحصیلات مهاجران از کشور وجود ندارد، با استفاده از داده‌های مقصد مهاجران و داده‌های آمارگیری نیروی کار در ایران

۳- مهاجرت نیروی کار تحصیل کرده از ایران در مهاجرت نیروی کار، سطح تحصیلات مهاجران دارای اهمیت است؛ زیرا نیروی کار تحصیل کرده از مهم‌ترین سرمایه‌های انسانی هر کشور برای رسیدن به

اما با استفاده از داده‌های کشورهای مقصد و مشاهدات میدانی پراکنده به نظر می‌رسد پس از تحولات اقتصادی اخیر، میزان مهاجرت و سرمایه‌گذاری ایرانیان در کشورهای همسایه به شدت افزایش داشته است. یکی از بازارهای مهم نیروی کار بین‌المللی، کشورهای حاشیه خلیج فارس است. برخی از این کشورها در طول تاریخ به‌طور سنتی محل رفت‌وآمد تجار و نیروی کار ایرانی بوده‌اند. هم‌اکنون نیز تعداد ایرانیانی که در این کشورها برای کار اقامت دارند یا رفت‌وآمد می‌کنند، طبق تخمین‌های موجود بالغ بر ۱ میلیون نفر است. این کشورها با برنامه‌های جدید در توسعه اقتصادی و به تبع آن، پذیرش نیروی انسانی ماهر و تعریف برنامه‌های خاص برای جذب گروه‌های مختلف نیروی انسانی از جمله برنامه‌نویسان، استعداد‌های فرهنگی، نیروهای سلامت و پزشکان، ورودی خوبی از نیروی انسانی ماهر و با کیفیت بالای ایران دارند. بیشترین تعداد مهاجران رسمی ایران، مهاجران ماهر و تحصیل کرده هستند. بر اساس آمار بانک اطلاعات مهاجرت OECD، ۵۰ درصد مهاجران ایرانی در کشورهای حوزه OECD با تحصیلات بالا هستند و ایران از نظر رتبه نسبت تعداد مهاجران تحصیل کرده به کل مهاجران در رتبه ۴ قرار دارد (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۸۳).

در دوره‌ای در دهه‌های ۱۳۷۰ و ۱۳۸۰، بیشتر سرمایه‌گذاری ایرانیان در خارج، در کشورهای حاشیه خلیج فارس از جمله امارات بوده، اما داده‌ها حاکی است که مقصد سرمایه‌های مهاجرت ایرانی در حال

می‌توان مقایسه‌ای بین درصد افراد با تحصیلات مختلف ساکن ایران و خارج از ایران به دست آورد که اطلاعاتی درباره مهاجرت سرمایه انسانی در اختیار ما قرار می‌دهد. در بین سال‌های ۱۳۹۹-۱۳۹۰، درصد مهاجرت (سکونت در خارج) افراد با تحصیلات دانشگاهی در مقایسه با افراد بدون تحصیلات دانشگاهی بالاتر است. در سال‌هایی که نسبت جمعیت با تحصیلات دانشگاهی مهاجران کاهش یافته، سهم مهاجرت با تحصیلات دیپلم و زیردیپلم بالاتر از دانشگاهیان بوده است. در سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ که مقارن با سال‌های بحران پناهجویی سوریه است، افراد زیادی از این طریق اقدام به مهاجرت کرده‌اند که بیشتر آن‌ها تحصیلات دیپلم و زیردیپلم داشتند. پس از آن دوباره نسبت مهاجرت دانشگاهیان بالاتر رفته است. در سال ۱۳۹۷ و با خروج آمریکا از برجام، نسبت مهاجرت دانشگاهیان افزایش زیادی داشته و در سال ۱۳۹۹، با شیوع کرونا و توقف حاصل از آن در مهاجرت‌پذیری کشورهای مقصد، دوباره میزان مهاجرت به شکل کلی و مهاجرت افراد با تحصیلات دانشگاهی به شکل خاص کاهش یافته است (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۸۷).

۴- اثر تکانه‌های اقتصادی-اجتماعی بر مهاجرت سرمایه‌های مالی از ایران

بحران‌ها و تحولات اقتصادی بر افزایش میزان میل افراد به مهاجرت به‌ویژه با اهداف اقتصادی بسیار مؤثر است. آمار دقیقی از تغییرات روند مهاجرتی ایرانیان بر اساس داده‌های داخلی در دسترس نیست،

آن است. جدول شماره ۳، تعداد و نرخ رشد خرید خانه توسط اتباع ایران در ترکیه و جدول شماره ۴، تعداد و سرمایه شرکت‌های ثبت‌شده با شراکت اتباع ایران در ترکیه را در بین سال‌های ۲۰۱۷ تا ۲۰۲۲ نشان می‌دهد. این آمار نشان‌دهنده افزایش سرمایه‌گذاری ایرانیان در کشور ترکیه در سال‌های اخیر است که بالاترین میزان آن، متعلق به سال ۲۰۱۸ (زمان خروج آمریکا از برجام) است. این آمار به‌خوبی اهمیت کاهش امنیت اقتصادی را در مهاجرت سرمایه‌های مالی از کشور نشان می‌دهد (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۸۴-۲۸۳).

حاضر عمده‌تاً کشور ترکیه است. برای مثال، با تغییر قانون سرمایه‌گذاری خارجی ترکیه و کاهش میزان سرمایه مورد نیاز برای دریافت اقامت از ۵۰۰ به ۲۵۰ هزار دلار، ایرانیان در سال ۲۰۲۱، نخستین سرمایه‌گذاران خارجی در بخش مسکن این کشور بوده‌اند. به‌عبارت‌دیگر، میزان سرمایه‌گذاری ایرانیان در بخش مسکن ترکیه، ۱۷ درصد از کل سرمایه‌گذاری‌های خارجی در این بخش است. منفی بودن حساب خالص سرمایه ایران در سال‌های اخیر نشان از خروج سرمایه بالا از کشور دارد که سرمایه‌گذاری ایرانیان در ترکیه یکی از دلایل اصلی

جدول ۳- تعداد و نرخ رشد خرید خانه توسط اتباع ایران در ترکیه (سال‌های ۲۰۱۷ تا نیمه نخست ۲۰۲۲)

تعداد	۲۰۱۷		۲۰۱۸		۲۰۱۹		۲۰۲۰		۲۰۲۱		۲۰۲۲
	عماهه اول	عماهه دوم	عماهه اول	عماهه دوم	عماهه اول	عماهه دوم	عماهه اول	عماهه دوم	عماهه اول	عماهه دوم	عماهه اول
۳۰۱	۴۹۱	۹۴۴	۲/۷۰۸	۳/۲۲۱	۲/۲۰۲	۲/۶۲۸	۴/۵۶۱	۳/۰۷۰	۶/۹۸۶	۴/۴۸۸	
-۷ درصد	۴۴ درصد	۲۱۴ درصد	۴۵۲ درصد	۱۹ درصد	۱۳۳ درصد	۱۹ درصد	۴۲ درصد	۱۷ درصد	۵۳ درصد	۵۹ درصد	

مأخذ: TURKSTAT (۲۰۲۱). به نقل از رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱).

جدول ۴- تعداد و سرمایه شرکت‌های ثبت‌شده با شراکت اتباع ایران در ترکیه (سال ۲۰۱۷ تا نیمه نخست سال ۲۰۲۲)

نیمه نخست ۲۰۲۲	۲۰۲۱	۲۰۲۰	۲۰۱۹	۲۰۱۸	۲۰۱۷	
۶۴۰	۹۳۶	۷۲۵	۹۷۰	۱۰۱۹	۳۵۷	تعداد شرکت‌های ثبت‌شده با شراکت اتباع ایرانی
-	۲۹ درصد	منفی ۲۵ درصد	منفی ۵ درصد	۱۸۵ درصد	-	رشد سالانه
۱۵۹/۷۱	۲۰۵/۶۶	۱۷۱/۵۷	۱۳۸/۱۳	۱۵۱/۷۳	۳۲/۶	جمع سرمایه اتباع ایرانی (میلیون لیر ترکیه)
-	۲۰ درصد	۲۴ درصد	منفی ۹ درصد	۳۶۵ درصد	-	رشد سالانه

مأخذ: اتحادیه اتاق‌های بازرگانی و بورس کالای ترکیه (۲۰۲۲)، به نقل از: رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱).

۵- هزینه‌کرد آموزش و سلامت نیروی کار خارج‌شده از ایران

دولت ایران برای فرد متولد سال ۱۳۷۶ که در سال ۲۰۱۹ در سن میانگین مهاجرت قرار گرفته است تا پایان آموزش ابتدایی بیش از ۸ هزار دلار (برابری قدرت خرید-دلار ثابت ۲۰۱۸)، تا پایان دوره متوسطه بیش از ۲۴ هزار دلار و تا پایان مقطع کارشناسی بیش از ۳۷ هزار دلار هزینه آموزش عمومی کرده است. همچنین، آمار بانک جهانی نشان می‌دهد که هزینه‌کرد دولت برای سلامت هر فرد در ۲۳ سال منتهی به سال ۲۰۱۹، به‌صورت تجمعی حدود ۸ هزار دلار است. می‌توان گفت که برای هر فرد که در سال ۲۰۲۰ به سن میانگین مهاجرت یعنی ۲۳ سالگی می‌رسد و تحصیلات کارشناسی را به اتمام می‌رساند، بیش از ۴۵ هزار دلار (برابری قدرت خرید-دلار ثابت) هزینه سلامت و آموزش دولت صورت گرفته است (رصدخانه مهاجرت، ۱۴۰۱: ۲۹۰-۲۸۹). جدول شماره ۵، برآوردی از هزینه‌کرد عمومی در بخش آموزش و سلامت را برای نیروی انسانی خارج‌شده از کشور نشان می‌دهد.

یکی از مهم‌ترین هزینه‌هایی که با مهاجرت نیروی انسانی ماهر و متخصص بر دوش جامعه مهاجرفرست سنگینی می‌کند، هزینه سرمایه‌گذاری دولتی بر آموزش نیروی انسانی است. معمولاً مهاجران هزینه این سرمایه‌گذاری را پوشش نمی‌دهند و درنهایت، با مهاجرت تحصیل‌کردگان بخش بزرگی از سود حاصل از آن به کشور مهاجرپذیر می‌رسد. آمار سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی ملل متحد (یونسکو) نشان می‌دهد در ایران نسبت هزینه‌های آموزش دولتی به تولید ناخالص ملی برای مقاطع ابتدایی و متوسطه از میانگین این نسبت در جهان پایین‌تر و برای آموزش عالی از میانگین جهانی بالاتر است. پرسش اینجاست که برای آموزش هر دانشجویی که از ایران با انگیزه ادامه تحصیل خارج می‌شود یا هر فارغ‌التحصیلی که برای کار مهاجرت می‌کند، چه میزان سرمایه‌گذاری شده است؟ محاسبات با استفاده از آمار یونسکو نشان می‌دهد که

جدول ۵- هزینه‌کرد عمومی در بخش آموزش و سلامت برای سرمایه انسانی خروجی

نوع رواید	تعداد رواید دریافتی ایرانیان از مقاصد اصلی (سال ۲۰۱۹)	سرانه هزینه‌کرد عمومی در بخش آموزش و سلامت (برابری قدرت خرید-دلار ثابت)	هزینه‌کرد عمومی در بخش آموزش و سلامت برای سرمایه انسانی خارج شده (برابری قدرت خرید-دلار ثابت)
تحصیلی	۲۲/۷۰۰	۴۵/۰۰۰	۱/۰۲۱/۵۰۰/۰۰۰
کاری	۱۹/۴۰۰	۴۵/۰۰۰	۸۷۳/۰۰۰/۰۰۰
مجموع	۴۲/۱۲۳	-	۱/۸۹۴/۵۰۰/۰۰۰

مأخذ: رصد خانه مهاجرت (۱۴۰۱).

۶- وجوه ارسالی مهاجران به ایران

آن‌هاست. وجوه ارسالی مهاجران به‌ویژه برای کشورهای مهاجرفرست در حال توسعه از اهمیت بالایی برخوردار است تا اندازه‌ای که در بسیاری از

یکی دیگر از روش‌های اثرگذاری مهاجران بر اقتصاد کشورهای مبدأ و مقصد از طریق وجوه ارسالی

داده‌های بانک جهانی نشان می‌دهد که وجوه ارسالی مهاجران به ایران از سال ۲۰۱۱ تا نیمه اول سال ۲۰۲۲ هیچ تغییر عمده‌ای نداشته و روی رقم ۱ میلیارد و ۳۳۰ میلیون دلار ثابت مانده است. با توجه به روند افزایش مهاجرت ایرانیان در دهه گذشته و افزایش انگیزه‌های اقتصادی مهاجرت نیروی کار متخصص اعم از اساتید، پژوهشگران، پزشکان و پرستاران این روند ثابت وجوه ارسالی دور از واقع به نظر می‌آید. نبود آمار دقیق از وجوه ورودی و خروجی مهاجران تا حدودی ناشی از تحریم‌های اقتصادی علیه ایران، عدم دسترسی ساکنان ایران به سیستم جهانی ارتباطات مالی بین‌بانکی (سوئیفت) و فعالیت نداشتن شرکت‌های انتقال وجه بین‌المللی در ایران است که تصمیم‌گیری و برنامه‌ریزی مبتنی بر شواهد توسط سیاست‌گذاران را با مشکل مواجه و پایش اقدامات عملی برای دستیابی به اهداف توسعه‌ای برنامه‌ریزی شده و نتایج آن‌ها را غیرممکن می‌کند.

این کشورها، وجوه ارسالی مهاجران از کمک‌های توسعه‌ای خارجی و سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی آن‌ها بالاتر است.

طبق گزارش بانک جهانی در نیمه اول سال ۲۰۲۲، وجود دریافتی ایران از مهاجران در سال ۲۰۲۱، ۱/۳ میلیارد دلار بود. این در حالی است که در گزارش بعدی که در پایان نوامبر سال ۲۰۲۲ منتشر شد، داده‌های تاریخی ایران از پایگاه داده این سازمان حذف شده و تخمین میزان وجوه دریافتی برای سال ۲۰۲۲، به اندازه ۶۰۰ میلیون دلار تنها در گزارش (و نه در پایگاه داده) این سازمان ارائه شده است. در جدول ۶-۱۰ تخمین میزان وجوه دریافتی از مهاجران در سال ۲۰۲۱، بنا بر گزارش نیمه اول سال ۲۰۲۲ و تخمین میزان وجوه دریافتی از مهاجران در سال ۲۰۲۲، بر اساس آخرین گزارش در نوامبر سال ۲۰۲۲ نمایش داده شده است.

جدول ۶-۱۰ کشور اول دریافت‌کننده وجوه ارسال در منطقه شمال آفریقا و جنوب غربی آسیا

(بر اساس میزان وجوه دریافتی)

کشور	۲۰۲۱ (میلیارد دلار)		۲۰۲۲ (میلیارد دلار)	
	سهم از تولید ناخالص داخلی (درصد)	سهم از تولید ناخالص داخلی (درصد)	سهم از تولید ناخالص داخلی (درصد)	سهم از تولید ناخالص داخلی (درصد)
مصر	۳۱/۵	۷/۹	۳۲/۳	۶/۹
مراکش	۱۰/۴	۷/۸	۱۱/۴	۸
لبنان	۶/۶	۵۳/۸	۶/۸	۳۷/۸
اردن	۳/۶	۸	۴/۶	۹/۷
کرانه باختری و غزه	۳/۵	۱۹/۹	۳/۵	۱۸/۶
تونس	۲/۲	۴/۷	۲/۱	۴/۵
الجزایر	۱/۸	۱/۱	۱/۸	۱
ایران	۱/۳	۰/۱	۰/۶	-
عراق	۰/۵	۰/۲	۰/۱	۰/۲
جیبوتی	۰/۱	۱/۸	۰/۱	۱/۵

مأخذ: رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱).

نتیجه‌گیری و پیشنهاد راهکارها

داده‌های مرور شده در این مقاله نشان می‌دهد که رشد مهاجرت اقتصادی از جمله سرمایه‌های انسانی و مالی از کشور در سال‌های اخیر شایان توجه بوده است. بر اساس تقسیم‌بندی انواع مهاجرت‌های سرمایه انسانی و مالی (جدول شماره ۱)، این مقاله به بررسی انواع مهاجرت‌های اقتصادی بر اساس داده‌ها و اطلاعات منتشر شده از سوی رصدخانه مهاجرت (۱۴۰۱) پرداخته است.

داده‌هایی درباره وضعیت مهاجران مجازی در ایران وجود ندارد، اما مشاهدات نشان می‌دهد که در سال‌های اخیر مهاجرت مجازی نیروی کار تحصیل کرده و ماهر خصوصاً در رشته‌های برنامه‌نویسی و هوش مصنوعی به کشورهای همسایه از جمله کشورهای حوزه خلیج فارس افزایش یافته است. تأسیس ۸ شرکت میلیارد دلاری در آمریکا توسط اتباع ایرانی و رشد تأسیس شرکت در کشور ترکیه در سال‌های بعد از سال ۲۰۱۸، نشان از مهاجرت سرمایه‌های مالی فعال از کشور دارد. افزایش سرمایه‌گذاری در خرید مسکن در ترکیه از سال ۲۰۱۸ نیز نشان از افزایش مهاجرت سرمایه‌های مالی غیرفعال از ایران دارد که می‌تواند زمینه‌ای برای مهاجرت بیشتر ایرانیان به کشور ترکیه را در سال‌های آتی موجب شود. داده‌های بررسی شده نشان‌دهنده این است که مهاجرت نیروی کار ماهر و تحصیل کرده از کشور در سال‌های بعد از خروج آمریکا از برجام افزایش یافته است در حالی که آمار پناهندگی مهاجران ایرانی در دوره پنجره باز پناهندگی نشان از خروج بیشتر مهاجران غیر ماهر از کشور در این سال‌ها دارد. همچنین، افزایش مهاجرت‌های تحصیلی از ایران که عمدتاً بدون بازگشت انجام می‌شود، هزینه‌های هنگفتی به‌ویژه در حوزه سلامت و آموزش برای

کشور ایجاد می‌کند؛ زیرا برای هر فرد ۲۳ ساله با میانگین تحصیلات کارشناسی، تقریباً ۴۵ هزار دلار هزینه می‌شود که با مهاجرت افراد این هزینه به کشور بازمی‌گردد. از سوی دیگر، آمارها نشان می‌دهد در حالی که مهاجران برخی از کشورهای منطقه شمال آفریقا و جنوب غربی آسیا، وجوه ارسالی عمده‌ای به کشورهای مبدأ خود دارند، به دلایل مختلف از جمله تحریم‌های بین‌المللی بانکی، اطلاعات دقیقی از وجوه ارسالی مهاجران به ایران وجود ندارد و برخی داده‌های ناکافی نیز نشان می‌دهد که این وجوه در مقایسه با حجم مهاجران ایرانی ناچیز است. در ادامه، با توجه به مطالب بیان شده، پیشنهادهای برای کاهش مهاجرت‌های سرمایه‌های انسانی و مالی از کشور ارائه شده است.

گسترش امنیت اقتصادی برای جلوگیری از مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مالی: نتایج داده‌ها در این مقاله نشان می‌دهد که کاهش امنیت اقتصادی منجر به خروج سرمایه‌های انسانی و مالی از کشور می‌شود. مثال بارز آن افزایش سرمایه‌گذاری ایرانیان در کشور ترکیه و افزایش مهاجرت افراد با تحصیلات دانشگاهی در سال ۲۰۱۸، هم‌زمان با خروج آمریکا از برجام و بعد از آن است. نتایج نظرسنجی مرکز افکارسنجی کیو در سال ۱۴۰۰ نشان می‌دهد که عوامل اقتصادی، ۸۰ درصد از علت تمایل مردم ایران به مهاجرت از کشور را تشکیل می‌دهد. به نظر می‌رسد گره زدن حل مشکلات اقتصادی کشور در سال‌های گذشته به مذاکرات برجام و سپس خروج آمریکا از آن منجر به کاهش امنیت اقتصادی و خروج سرمایه‌های مالی و انسانی در این سال و سال‌های بعد از آن شده است. اتخاذ و اعمال سیاست‌های مناسب مالی و اقتصادی توسط مسئولان و عدم اتکای صرف به

مهاجرت (۱۴۰۱) منتشر کرده است، نشان می‌دهد که نظم و قانون‌مداری جامعه نخستین علت تمایل مهاجرت کارآفرینان و مدیران ارشد از کشور است. این در حالی است که طبق داده‌های منتشر شده رصدخانه مهاجرت ایران (۱۴۰۱)، ایرانیان در ۳ سال اخیر از دو کشور کانادا و بریتانیا بیش از ۲ هزار رواید استارت‌آپ، کارآفرینی، سرمایه‌گذاری یا خوداشتغالی دریافت کرده‌اند. در این باره، کاهش قوانین موجود در پیش روی فعالیت کارآفرینان و مدیران ارشد منجر به کاهش مهاجرت این قشر از افراد جامعه از کشور می‌شود. تأسیس درگاه ملی مجوزها برای یکپارچه‌سازی و کاهش موانع صدور مجوز کسب‌وکارها (که هم‌اکنون در حال اجراست)، در صورت اجرای درست می‌تواند از جمله اقدامات مناسب برای حمایت از کارآفرینان و کاهش میزان مهاجرت آنان از کشور باشد. همچنین، ایجاد زمینه‌های اشتغال برای نیروی کار ماهر و تحصیل‌کرده، حمایت‌های مالی از جمله اعطای وام‌های کم‌بهره برای تأسیس استارت‌آپ‌ها و جلوگیری از واردات محصولات خارجی که نمونه‌های مشابه آن را کارآفرینان در کشور می‌سازند، از جمله اقداماتی است که می‌تواند در راستای کاهش تمایل به مهاجرت نیروی کار ماهر و در نتیجه، کاهش مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مالی از کشور انجام شود.

– افزایش امیدآفرینی در جامعه برای کاهش تمایل به مهاجرت از کشور: بر اساس پیمایش وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران، تمایل به مهاجرت در سال ۱۳۹۵، ۲۹/۸ درصد بوده در حالی که این نسبت بر

توافق‌نامه‌های بین‌المللی برای حکمرانی اقتصادی کشور، امنیت اقتصادی را افزایش می‌دهد و از مهاجرت‌های بی‌رویه سرمایه‌های انسانی و مالی به‌خصوص در مواقعی مانند شکست توافقات بین‌المللی جلوگیری می‌کند.

– ایجاد مشوق‌های اقتصادی-اجتماعی برای بازگشت مهاجران ماهر و تحصیل‌کرده: مهاجران تحصیل‌کرده و ماهر بیشترین تعداد مهاجران خارج‌شده از کشور را در سال‌های اخیر تشکیل می‌دهند. داده‌ها نشان می‌دهد که تقریباً بیشتر مهاجرانی که رواید تحصیلی دریافت می‌کنند، به قصد اشتغال و اقامت دائم مهاجرت می‌کنند. در این زمینه، ایجاد مشوق‌های اقتصادی و اجتماعی مانند حمایت در راستای ایجاد کارآفرینی و تأسیس استارت‌آپ‌ها و امتیاز برای جذب در هیئت‌های علمی دانشگاه‌ها، انگیزه‌ای برای بازگشت برخی از مهاجران تحصیل‌کرده و ماهر به کشور فراهم می‌کند.

– مدیریت بهنگام در بحران‌های سیاسی برای جلوگیری از کاهش امنیت اقتصادی: نبود مدیریت درست و بهنگام در مواقع بحران‌های سیاسی در کشور پیامدهای مختلفی از جمله افزایش انتظارات تورمی و کاهش امنیت اقتصادی را در پی دارد. مثال بارز آن که در این گزارش به آن اشاره شد، بحران خروج آمریکا از برجام بود. اقدامات لازم برای مدیریت بحران‌هایی مانند خروج آمریکا از برجام، پیامدهای روانی آن‌ها در بازارهای مالی و میزان خروج سرمایه‌های انسانی و مالی از کشور را کاهش می‌دهد.

– مانع‌زدایی از کارآفرینی و اشتغال نیروی کار ماهر و تحصیل‌کرده: نتایج پیمایش‌های بررسی میل و تصمیم به مهاجرت در میان ایرانیان که رصدخانه

مردم را در بحران‌های اقتصادی-سیاسی افزایش می‌دهد و با کاهش تمایل به مهاجرت از کشور، از افزایش مهاجرت در سال‌های آینده جلوگیری می‌کند. افزایش امیدآفرینی در جامعه از موضوعاتی است که رهبر معظم انقلاب اسلامی در سخنرانی‌های متعدد در سال‌های اخیر به آن اشاره داشته‌اند.

اساس پیمایش مرکز افکارسنجی کیو در سال ۱۴۰۰، به بیش از ۳۳ درصد رسیده است که نشان می‌دهد تمایل ایرانیان در سال‌های اخیر به مهاجرت از کشور افزایش یافته است. به نظر می‌رسد در کنار اقدامات لازم در حوزه‌های اقتصادی و سیاسی، افزایش امیدآفرینی در قالب برنامه‌های فرهنگی و اجتماعی میزان تاب‌آوری

جدول ۷- پیشنهادات سیاستی برای کاهش خروج سرمایه‌های انسانی و مالی از ایران

۱	گسترش امنیت اقتصادی برای جلوگیری از مهاجرت سرمایه‌های انسانی و مالی
۲	ایجاد مشوق‌های اقتصادی-اجتماعی برای بازگشت مهاجران ماهر و تحصیل کرده
۳	مدیریت بهنگام در بحران‌های سیاسی برای جلوگیری از کاهش امنیت اقتصادی
۴	مانع‌زدایی از کارآفرینی و اشتغال نیروی کار ماهر و تحصیل کرده
۵	افزایش امیدآفرینی در جامعه برای کاهش تمایل به مهاجرت از کشور

- Anderson, s (2022). Immigrant entrepreneurs and U.S. billion-dollar companies. National Fpundation for American Pollicy. Retrieved from: <https://nfap.com>.
- The Union of Chambers and Commodity Exchange of Turkey (2022). Retrieved from <https://tobb.org.tr>.
- TURKSTAT (2021). Retrived from Turkish Statistical Institute: <http://www.turkstate.gov.ir>.
- <https://www.imobs.ir>.
- <https://www.Keyou.ir>.

منابع

- رصدخانه مهاجرت ایران (۱۴۰۱). *سالنامه مهاجرتی ایران*. تهران.
- صادقی، رسول، غلامرضا غفاری و مریم رضایی (۱۳۹۷). «بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تمایل به مهاجرت از ایران»، *دوفصلنامه مطالعات جمعیتی*. ۴ (۲)، صص ۱۰۸-۸۳.
- صادقی، رسول، محمدجلال عباسی شوازی و بهرام صلواتی (۱۳۹۶). «ایران در بستر مهاجرت‌های بین‌المللی»، *فصل ششم گزارش تحولات جمعیت در جمهوری اسلامی ایران*. صص ۱۳۸-۱۱۵.
- قاضی‌نژاد، مریم و نسرين خانی اوشانی (۱۳۹۶). «رابطه بین بازانديشی در هویت و گرایش به مهاجرت از کشور؛ پژوهشی در میان دانشجویان تحصیلات تکمیلی دانشگاه‌های دولتی تهران»، *دوفصلنامه مسائل اجتماعی ایران*. ۸ (۲)، صص ۱۷۴-۱۵۱.

